

Сл.1 Злокуќани

Надгробните споменици што се јавуваат на територијата меѓу средниот тек на Аксиј и Стримон, од 1/2 на I до почетокот на IV век, се издвојуваат во три основни типови: плочи, стели и медалјони. Бидејќи се јавуваат во различни делови на третираната територија, тие носат свои локални карактеристики, а групирани според регионите во кои се јавуваат, сепак имаат одредени ликовни, типолошки и тематски специфики.

Стелите претставуваат доминантен вид на споменици, (вкупно 134), потоа следуваат медалјоните (9 примероци) и на крај плочите (2).¹

Надгробните плочи ги среќаваме во Скопскиот регион т.е. на територијата на градот Скупи, од крајот на I век, пр. (бр.1 и 2) од Злокуќани. Тие не биле самостојни споменици туку имале декоративна функција и претставувале украс на некои поголеми гробни комплекси или храмови. На плочата (бр.1), при моделирањето на лозата е употребена техника на дупчење со сврдел, со што е добиена поголема пластичност. Таа припаѓа на заповедник на логорот на XIII-та легија Гем-

¹ Надгробните споменици може да ги видите во каталогот на необјавениот магистерски труд на м-р Роберт Петковски одбранет на 23-11-2005, Катедра за археологија, Универзитет Св. Кирил и Методиј во Скопје.

Роберт ПЕТКОВСКИ

НАДГРОБНАТА УМЕТНОСТ ВО МАКЕДОНИЈА И НЕЈЗИНИТЕ ОДЛИКИ ОД I ДО IV ВЕК

нај, а плочата (бр. 2), сл.1 на легионер на VII-та Клавдиева легија, кој по пензионирањето учествувал во цивилната управа на градот Скупи. Овие плочи, според изборот и начинот на третирање на пластичните мотиви, одлично врежаниот натпис на латински јазик и општиот изглед, претставуваат ремек дела на надгробната уметност од крајот на I век.

Надгробните стели, за разлика од плочите, претставуваат самостојни споменици. Во Скопско-Кумановскиот регион околу втората половина на I в. се создава една група стели, кои се одликуваат со големи димензии и двојно расчленување на лицето на плочата: тимпанон и натписно поле. Повеќето стели секундарно биле употребени како сполии во доцноримски гробници, а при адаптирањето најчесто бил откришен тимпанонот или натписното поле. Од зачуваните примероци може да се види дека стелите под натписното поле биле засечени т.е. зашилени и така забивани во земјата при нивното поставување. Цоклето кое е составен дел на стелите од Долна Мезија, тука се јавува многу ретко и тоа само на стели со тројно расчленување на лицевата површина. Според обликот на тимпанонот се издвојуваат:

а. Стели со триаголен тимпанон (бр. 3-9), (бр. 97 и 109).

б. Стели со петоаголен тимпанон (бр. 10-26), (бр. 49-57), (бр. 98 и 110).

в. Стели со полукружен тимпанон (бр. 27-36), (бр. 58-69), (бр. 99-106). а. *Стелите со триаголен тимпанон (бр.3-9), (бр.97 и 109), се одлика на мајсторите од ателјето што творело во Скупи, од втората половина на I до крајот на II век. Централната акротерија на овие стели, доколку е зачувана, најчесто е без декор, со исклучок на стелата (бр.4), која е украсена со пластично моделирана палмета. Страничните акротерии понекогаш може да бидат декорира-*

сл.2 Лојатије

сл.3 Побожје

ни со пластични полупалмети. Тимпанонското поле често е украсено со розета, но среќаваме и борова шишарка, пр. стела (бр.97). **сл.2** Рамките кај оваа група стели не се декорирани, со исклучок на stelata (бр.8), каде што има ваза со розети и stelata (бр.97), ваза со лоза, лисја и гроздови. На stelata (бр.109), датирана најдоцна до крајот на II век, се јавува човечката фигура моделирана во форма на биста, во плиток релјеф, стилизирано. Кај овие стели се забележува влијание на мајсторите од ателјето во Oeskus од Долна Мезија, од 1/2 на I век.

б. *Петоаголниот тимпанон, пр. стели (бр.10-26), (49-57), (бр.98 и 110)*, е одлика на мајсторите што творат во ателјето во Скупи, од крајот на I в. до 1/3 на III век. На врвот на тимпанонот секогаш има борова шишарка, а страничните акротерии понекогаш се украсени со полупалмети. Во тимпанонот како декор најчесто среќаваме розета, патера и калатус, а од II век се јавува композицијата тракиски коњаник, пр. стели (бр.110 и 53). Посмртната гозба се јавува на stelata бр.(57), датирана најдоцна до крајот на II в., а на stelata (бр. 49), датирана исто како и претходната, има покојник во форма на цел раст во сцена од секојдневниот живот. **сл.3**

На стелите (бр. 50, 51, 52, 54, 55 и 56) датирани од крајот на I в. до 1/3 на III век, среќаваме појава на биста како мотив во надгробната пластика. Рамките на стелите не се декорирани, со исклучок на (бр.20, 22 и 98), каде што има лоза со листови. *в. Стелите со полукружен тимпанон сл.4 (бр.27-36), (бр.58-69), (бр.99-106)*, се поврзуваат со мајстори од трето ателје, кое твори во Скупи, од крајот на I в. до 1/3 на III век. На врвот на тимпанонот има борова шишарка, а страничните акротерии најчесто се украсени со полупалмети. Во тимпанонот како декор има розета, сончев диск и жртвеник. Од крајот на I до крајот на III век, се јавува бистата како мотив, стели (бр.58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66 и 67). Посмртната гозба се јавува, од 1/3 на II в. до 1/3 на III век, стели (58, 59 и 68), а на почетокот на II век, композицијата тракиски коњаник, стела (бр.69). Кај стелите со полукружен тимпанон се чувствува влијанието на мајсторите што твореле во ателјето во Novae, во Долна Мезија, од крајот на I в. и почетокот на II век. Стелите (бр. 99 и 100) од Лопате, **сл.5, 6** ги издвојуваме како производ на друго ателје т.н. *Sodales Platiae Superae - collegium funeraticium prive* - или приватен надгробен колегиум под патронат на Platiae Superae, кое правело стели по

сл.4 Кучевишка Бара

сл.5 Лоїдайје

сл.6 Лоїдайје

нарачка околу средината на II век. На стелите (бр. 24, 25, 26, 34, 47, 48, 54, 55, 56, 57 и 97), од Скопско-Кумановскиот регион, натписните полиња им се поделени со вертикален столб, кој може да има база и капител, на две полиња во кои секогаш нема врежан натпис во двете. Овие стели претставуваат карактеристика на мајсторите од ателјеата во Скупи од крајот на I до 1/3 на III век. **сл.7** Освен овие ателјеа во кои се забележува дека од втората половина на I век работат мајстори кои по потекло се од Северна Италија, на територијата на градот Скупи, од крајот на I до крајот на III век, постојат и локални каменорезачки работилници, кои изработуваат стели со мали димензии, карактеристика за стелите од југот, стели (бр.34, 35, 37, 38 и 39). **сл.8**

На стелите од т.н. римски тип (бр.27), **сл.9** (бр.33) и (бр.52), среќаваме натписи на хеленски јазик, а на стелите (бр.38) и (бр.53), комбинација на латински и хеленски јазик во натписното поле. На овие стели има слевање на римски и македонско-хеленски елементи, впрочем, таква е состојбата во сите наведени региони, имено, најбројни се стелите на кои има симбиоза на римски и македонско-хеленски архитектонски или декоративни елементи.

Во Скопско-Кумановскиот регион среќаваме два вида стели со тројно расчленување на лицевата површина:

1. тимпанон, натписно поле и цокле, стели (бр.74,75 и 111).

2. тимпанон, релјефно и натписно поле, стели (бр.76-93),(бр.112-113).

1. Стелите (бр.74,75 и 111), од првата група, имаат полукружен или триаголен тимпанон, декориран со розета, или розета со венец. Рамките на стелите не се украсени, освен кај (бр.74), каде што забележуваме фрагменти од лоза. На стелата (бр.74), на цоклето има фрагменти од рачки од ваза, на (бр.75), **сл.10** фрагмент од кружен предмет-ваза или штит, а на стелата (бр.111) коњаник. Тие се датирани од крајот на II в до почетокот на III век и се одлика на едно ателје кај кое се чувствува влијанието на мајсторите од ателјето во Ratiaria од Долна Мезија, од тоа време.

2. Втората група стели **сл.11** (бр.76-93), (112-113), се јавува од втората половина на I в. до почетокот на II век, со најголема застапеност во II век. Мајсторите од ова ателје на врвот на стелите, кои имаат триаголен тимпанон (освен еден исклучок бр.93 со петоаголен, датирана од крајот на II или 1/3 на III в.), како декор претставуваат борова шишарка. Косите страни на тимпанонот понекогаш се украсени со лоза со лисја или со делфини. Во тимпанонот има розета и патера, а во релјефното поле розета, букраниони, посмртна гозба, тракиски коњаник, бисти, фигури во полураст, тоалетна кутија со огледало и флорална декора-

сл.7 Арачиново

Сл.8 Мајка

ција. Рамките на стелите не се украсени, освен кај (бр.77, 81, 87 и 88), каде што има лоза со лисја и гроздови. Бистата како декор се јавува најрано во релјефното поле на стелата од Морани (бр.90), датирана 70-86 год., а на стелата од Влае (бр.89), во склоп на композицијата посмртна гозба, од крајот на I в. или почетокот на II век. *Стелата од Бардовци (бр.94), сл.12 се одликува со четириделно расчленување на лицевата површина: тимпанон, релјефно поле, натписно поле и цокле.* Во тимпанонот има розета, а во релјефното поле посмртна гозба. Рамките на релјефното поле се украсени со лоза, а на цоклето има аскија. Стелата е датирана од крајот на I в., или 1/4 на II век и претставува единствен пример меѓу стелите во Скопско-Кумановскиот регион.

Стелите (бр.3, 22, 34, 35, 37, 38, 39, 68, 70 и 92) од Скопскиот регион, претставуваат дела на мајстори од локални ателјеа, кои се карактеризираат со плиток релјеф, непропорционалност и упростеност на деталите. Во регионот на Источна Македонија има стели со двојно расчленување на лицевата површина на плочите, карактеристика својствена за стели од римски тип, а натписното поле содржи натпис на хеленски јазик, стели

(бр.114, 115, 117 и 118), или латински јазик, стела (бр.116). Тие имаат триаголен или полукружен тимпанон, а рамките не се декорирани, освен кај стелата (бр.116), каде што има лоза со листови. Тие се датирани од средината на II в. до крајот на III век. Во овој регион среќаваме два вида стели со тројно расчленување на лицето на плочата: 1. *тимпанон, натписно поле и цокле, стела (бр.119) Филиповци, датирана во II-III век.* 2. *триаголен тимпанон, релјефно поле и хоризонтален жлеб, (бр.130) Мечкуевци-Свети Николе, датирана во I-II век* Четириделно расчленување на лицевата површина среќаваме на стелата од *Малино-Св. Николе (бр.120), тимпанон, релјефно поле, второ релјефно поле (кое всушност претставува меѓуполе) и натписно поле со натпис на хеленски јазик.* И тука има мешање на римски и македонско-хеленски архитектонски и декоративни елементи, впрочем, таква е состојбата во целиот регион на Источна Македонија. Стелата е датирана во 1/2 на I век. *Кај стелите од југоисточна Македонија и регионот на средна Струма (бр.121-129), сл.13 преовладува малата форма, специфична за стели од македонско-хеленски тип, со правоаголен, петоаголен, или полукружен облик. Овие стели има-*

Сл.9 Долно Водно

Сл.10 Влае

ат тимпанон и клин или тимпанон, релјефно поле и клин, како и натпис на хеленски јазик. Како декор во тимпанонот се забележуваат бисти, фигури во полураст, фигури во цел раст и посмртна гозба. Овие стели се датирани од почетокот на II в. до почетокот на IV век и се карактеризираат со слевање на римски и македонско-хеленски елементи.

Можеме да заклучиме дека на територијата меѓу средниот тек на Аксиј и Стримон се јавуваат неколку типови стели:

1. Стели од римски тип (нарекувани уште и северноиталијански), со големи димензии, тимпанон и посебно натписно поле, кое содржи натпис на латински јазик.
2. Стели од македонско-хеленски тип, со мала висина, правоаголна, петоаголна или полукружна форма на тимпанонот, клин и натпис на хеленски јазик.
3. Стели на кои има мешање на римски и македонско-хеленски архитектонски и декоративни елементи.
4. Стели од локални ателјеа што се карактеризираат со мали димензии, тимпанон, натписно поле, со натпис најчесто на хеленски јазик.

Се смета дека *монументалните стели нарекувани северноиталијански*, преку Аквилеја се распространуваат во два правца: преку Дунавскиот брег во Мезија и преку провинцијата Далмација, Дирахон и по Вија Егнатија, доаѓаат во Македонија. Носители на оваа надгробна уметност се војниците т.е. занаетчиите-лапидари, кои се селат заедно со војниците. Тие и во новата средина продолжуваат со изработка на стели.

Во Македонија овој северноиталијански тип на стела не наоѓа добар прием кај локалното население, кое продолжува со изработка и користење стели со мали димензии, аналогни на стелите од југот, сосем спротивно од Горна Мезија, каде што северноиталијанскиот тип стела е најброен. Најстара стела од северноиталијански тип е (бр.120) од Малино-Св. Николе, од 1/2 на I век. И тука има мешање на римски елементи-тектониката на плочата и македонско-хеленски елементи-фигура во цел раст и натпис на хеленски јазик.

Во југоисточна Македонија и регионот на средна Струма се присутни и надгробни медалјони (бр.137-145), од крајот на I в. до почетокот на IV век. сл.14 Тие имаат форма на диск со вдлабната основа на која се моделирани бисти во еден, два,

Сл.11 Лојание

Сл.12 Бардовици

дури и во три реда. Рамката на медалјонот може да биде украсена со јажевиден орнамент, а во долниот дел имало клин со кој медалјонот се поставувал на постамент, на кој имало натпис. Овие медалјони се јавуваат само во југоисточна Македонија и тоа во околината на Гевгелија, Дојран и средна Струма.

Од декоративните елементи што се јавуваат на територијата меѓу средниот тек на Аксиј и Стримон, најзастапени се лозата, боровата шишарка, розетата и полупалметите, од иконографските теми-посмртната гозба, а од пластичните човечки претстави-бистата. Во Скопско-Кумановскиот регион, лозата со лозови, бршленови, акантусови лисја и гроздови е најчест мотив на стелите од втората половина на I в. до втората половина на III в, со најголема застапеност во II век. Во регионот на Источна и југоисточна Македонија, овој декоративен елемент е многу редок. Лозата како декор прво се јавува во Рим и преку стелите од северна Италија е пренесен во Долна Мезија, а оттаму во Горна Мезија, каде што наишол на добар прием кај населението, различно од Македонија, каде што неговото присуство е ограничено и ретко.

Мотивот на двојни раце, кој се јавува само на една стела од Марвинци (бр.122), датирана во 1/4 на III век, е пренесен од југот.

Розетата се јавува многу често на стелите во Скопско-Кумановскиот регион, од втората половина на I в. до втората половина на III в., со најголема застапеност во II век. Таа како декор е честа и на стелите во Источна и југоисточна Македонија, од 1/2 на I в. до крајот на III век. Појавата на розетата како мотив во надгробната пластика треба да се бара во Македонија, од каде што е пренесена во Рим. Од Рим оваа иконографија се шири во сите правци на Царството и доаѓа повторно во Македонија, каде што добива локални обележја.

Боровата шишарка е еден од почестите декоративни елементи, кој се јавува во сепулкралната декорација на стелите од Скопско-Кумановскиот регион, од крајот на I в. до втората половина на III век. Во регионот на Источна и југоисточна Македонија, овој мотив се јавува многу ретко. Тој преку северна Италија, од Равена преку Дунавскиот брег е пренесен во Мезија, каде што е примен добро, поинаку од Македонија, каде што неговата застапеност зависи од регионот. Полупалметите како декоративен мотив се јавуваат многу често на стелите во Скопскиот и Кумановскиот регион, од 1/2 на I в. до 1/2 на III век, за разлика од стелите во регионот на Источна и југоисточна Македонија, каде што нивното присуство е ретко. Овој декоративен елемент е пренесен од

Сл.13 Марвинци

северна Италија, по Дунавскиот брег во Мезија.. Спротивно на овие мотиви, *гирландата, букранионот, делфинот, аскијата, главата на Медузата и Атис*, кои се многубројни и карактеристични на стелите од северна Италија и провинцијата Далмација, во Горна Мезија и Македонија се ретки и споредни. Тоа покажува дека ако нешто ново се појави во Рим, не значи дека автоматски ќе биде прифатено во сите провинции на Царството. Треба да се истакне фактот дека овие декоративни елементи на стелите во Далмација се јавуваат од крајот на II век (со ретки исклучоци порано), за разлика од стелите во Македонија, каде што се јавуваат од средината на I век-значи за влијание од вториот пат преку Далмација, не може да стане ни збор. *Огледалото и чешелот* како мотиви на стелите во Скопско-Кумановскиот регион се многу застапени, за разлика од другите региони, каде што се ретки. *Тоалетната кутија и времето* се јавуваат многу ретко во сите региони. Нивната појава е на стелите во Македонија и Хелада, а подоцна како мотив се прифаќаат во сите делови на Римското Царство. *Вазите* претставуваат чест декор на стелите, од 1/2 на I в. до крајот на III век. Тие од вотивните споменици како мотив преминале на стелите во Македонија, а подоцна се прифатени како декоративен елемент во римската надгробна пластика.

Сл.14 Гевѓелија-Дојран

Фигуралните претстави се застапени на целиот овој простор. Тракискиот коњаник како иконографска тема ретко се јавува на стелите што се предмет на овој труд (вкупно на три), од почетокот до крајот на II век, а сосем спротивно, посмртната гозба, бистата и фигурата во полураст се многу чести.

Посмртната гозба се јавува од втората половина на I в. до втората половина на III век во сите региони. Овој мотив во текот на IV в.ст.е. од атичките стели е пренесен на стелите во Македонија, а оттаму подоцна во Мезија, Тракија, Дакија и Рим. Од Рим во поедноставена (проста) варијанта, се шири во сите провинции на Царството.

Човечката фигура се јавува од 1/2 на I в. до почетокот на IV век во три основни форми: биста, фигура во полураст и фигура во цел раст. Бистата се јавува на 36 споменици, од 70-86 год. до почетокот на IV век; фигурата во полураст на 10 стели, од крајот на I в. до 1/4 на III век; а фигурата во цел раст на 6 стели, од 1/2 на I в. до почетокот на IV век.

Таму каде што се јавуваат фигурите како бисти или во полураст, може да се зборува за надгробен портрет, тука мајсторот каменорезец се стремел да ги претстави индивидуалните карактеристики. На спомениците *бистата* може да биде моделирана на неколку начини: *со плитко врежани линии*, при што целосно е занемарена облеката, *во плиток* или *во висок релјеф*. Значи, освен плиткиот линеарен стил, карактеристичен за провинциската уметност во римско време, среќаваме и висок релјеф, со што се потенцира тенденцијата

Сл.15 Бардовци

на мајсторите што повеќе да ја извадат масата од фонот на плочата, особено во II и III век, кога фигурите предадени во многу висок релјеф личат на слободно претставени скулптури, пр. стели (бр.51, 61-64).

Претставата на бистите на медалјоните е главно реалистична, односно начинот на изведување е во согласност со општите правци во портретната уметност. Затоа овие бисти може да бидат изведувани и посветувани во сите провинции на Римската Империја, на покојниците во целиот империјален период.

При моделирањето на декоративните елементи и пластичните човечки претстави, мајсторите освен *длето* употребувале и *техника на дупчење со сврдел*, плоча (бр.1) и стели (бр.13, 29, 30, 32, 35, 76, 77, 93, 99 и 103); техника која многу потсетува на *гравирање*, стела (бр.78); *пунктирање*, стела (бр.136) и *шафелување (или степенување)*, стели (бр.123 и 124).

Главна одлика на мајсторите во ателјеата при третирањето на овие мотиви е *стилизицијата*, која се јавува од 1/2 на I в. и трае до почетокот на IV

век. Освен *стилизиција*, од II в. до IV век, се забележува *шематичност и геометризација*, особено во III век. Од крајот на I в., а особено околу средината на II век, среќаваме *тенденција за реално третирање*, која иако ретко присутна, ќе трае до почетокот на IV век. *Краен реализам* забележуваме на стелата (бр.128) југоисточна Македонија, каде што покојничката е претставена со марама на глава. Исто така, во II в. па и во IV век, има појава на *идеализација* на лицата на покојниците, стела (бр.52) и медалјони (бр.137 и 138). *Кај локалните мајстори, освен стилизиција и шематизам, се приметуват и линеарност, геометризација, непропорционалност, како и обид за исполнување на празниот простор, особено во III век. Фигурата во цел раст* е карактеристична за стели од македонско-хеленски тип, впрочем, како што е и посмртната гозба и тракискиот коњаник, а *бистата и фигурата во полураст*, за стели од римски тип. Но дури и кај стелите од чисто римски тип, со изборот на темите карактеристични за мајсторите од југот, како и во начинот на нивно интерпретирање, се чувствува еден нов стил, кој е специфика на овие простори. Помеѓу овие мотиви се среќаваат и Херакловиот јазол, разните преплети и вази, карактеристични само за стелите меѓу средниот тек на Аксиј и Стримон од 1/2 на I в. до почетокот на IV век. Не само лозата, туку секој мотив е претставен на начин што е одлика само на ателјеата што твореле на оваа територија во тој период. Овие мотиви, освен декоративната функција, имале и симболично, и етнографско и симболично значење, кое се вклопувало во верувањата на Македонците во антиката, идејата за вечен живот и повторно раѓање. Тие долго време по доаѓањето на римјаните продолжуваат со третирање мотиви што им биле пренесени од дамина, а сега само ги приспособуваат според вкусот на нарачателите на стелите. Мајсторите каменоресци одлично го познавале симболното значење на декоративните елементи, па затоа нивниот избор и претставување врз надгробните споменици не може да биде случаен.

Некои од стелите припаѓаат на војници и легионери, пр. на *VII-та Клаудиева легија V-та Македонска*, **сл.15** *IV-та Флавија, XIII-та Герминај и III-та Галика*, кои по отслужувањето на воениот рок или со дедукција (предвремено отпуштање-пензија), се населиле на оваа територија. Со нив дошле разни мајстори и занаетчии, кои новите уметнички вештини ги комбинирале со вештините и знаењата на луѓето што живееле тука. Имено, и пред доаѓањето на Римјаните, во *Македонија* се правеле и користеле надгробни споменици, кои настанале под влијание на мајсто-

рите од југот. И по доаѓањето на Римјаните во Македонија, ништо не се променило во изгледот на спомениците, кои биле со мали димензии, правоаголни, полукружни или коцкести, туку само е прифатена бистата како декор. Во *Горна Мезија* на стелите од римски тип се внесени мотиви на посмртна гозба, тракиски коњаник и фигура во цел раст, карактеристични за иконографијата на мајсторите од југот (Македонија и Хелада).

На тој начин е добиена една симбиоза на римски и македонско-хеленски архитектонски и декоративни елементи, кои во комбинација со локалната интерпретација прават уникатна целина во надгробната уметност од 1/2 на I в. до почетокот на IV век на територијата меѓу средниот тек на Аксиј и Стримон, чиј главен носител е античкиот Македонец.

- M. Alexandrescu-Vianu**, (1975) Les stèles funéraires de la Macédoine Romane, Dacia XIX, Bucarest, 1975, 183-200.
- M. Alexandrescu-Vianu**, (1985) Les stèles funéraires de la Mésie Inférieure, Dacia XXIX, n. 1-2, Bucarest 1985, 57-79.
- В. Битракова-Грозданова**, (1987) Споменици од хеленистичкиот период во СР Македонија, Скопје 1987.
- В. Битракова Грозданова - Паско Кузман**, (1988) Luchnidos во раната антика, Македонско наследство 8, Скопје 1988.
- В. Битракова-Грозданова**, (1996) Хеленистички период, Археолошка карта на Македонија I, Скопје 1996, 95-99.
- М. Р. Васић**, (1977) Представа “асције” на надгробним споменицима римске провинције Далмације, Старинар XXVII, Београд 1977, 43-51.
- Д. Вучковић-Тодоровић**, (1958) Римски двојни гроб из Доброг Дола код Скопља, Старинар VII-VIII, 1956-1957, Београд 1958, 289-297.
- Н. Вулић**, (1931) Антички споменици наше земље, Споменик LXXI, Београд 1931.
- Н. Вулић**, (1933) Антички споменици наше земље, Споменик LXXV, Београд 1933.
- Н. Вулић**, (1941-48) Антички споменици наше земље, Трачки коњаник и друге иконе из античког доба, Споменик ХСVIII, Београд 1948.
- L. Gounaropoulou - M.B. Hatzopoulou**, (1998) ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΚΑΤΩ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ, Athenai 1998.
- Д. П. Димитров**, (1940) Медалионът като надгробен паметник в долината на Сръдна Струма през Римската епоха, Македонски Преглед XII, 3, София 1940, 62-82.
- Д. П. Димитров**, (1941) Портретът върху античния надгробни плочи от римско време в Североизточна Македония, Известия БАИ XIII, 1939, София 1941, 1-128.
- Д. П. Димитров**, (1942) Надгробният плочи от римско време в Северна България, БАИ n°1, София 1942.
- D. P. Dimitrov**, (1946) Les stèles funéraires en forme de médaillon dans la vallée de la Strouma moyenne à l'époque Romaine, Годишник СУИФФ XLI, 1944/45, София 1946, 1-61.
- E. Dobruna-Salih**, (1987) Nadgrobne stele rimskog perioda s područja Kosova, AA 38, Ljubljana 1987, 193-205.
- E. Dobruna-Salih**, (1990) Borova šišarka kao dekorativni motiv sepulkralne plastike rimskog doba i njezina simbolička tradicija u području Dardanije, AA 41, Ljubljana 1990, 235-248.
- Р. Зотовић**, (1995) Римски надгробни споменици источног дела провинције Далмације, Ужице 1995.
- В. Драгојевић-Јосифовска**, (1982) Scupi et la région de Kumanovo, Inscriptions de la Mésie Supérieure, Beograd 1982.
- А. Керамитчиев**, (1964) Една доцноримска гробница од с. Побужје-Скопско, ЖА 13-14, Скопје 1964, 145-148.
- Д. Кораћевић**, (1983) Nadgrobna ploča posvećena veteranu legije VII Claudia, ЖА 33, II, Скопје 1983, 215-218.
- П. Кузман**, (1996) Охрид-Лихнидос, Археолошка карта на Република Македонија II, Скопје 1996, 255-261.
- В. Лилчиќ**, (1995) Македонија во раната антика, МКН, Скопје 1995.
- В. Лилчиќ**, (1995) Македонија во римскиот период, МКН, Скопје 1995.
- И. Микулчиќ**, (1971) Споменик на еден PRAEFECTUS CASTRORUM од Скупи, ЖА 21, Скопје 1971, 663-667.
- И. Микулчиќ**, (1999) Антички градови во Македонија, Скопје 1999.
- А. Mócsy**, (1970) Gesellschaft und Romanisation in der Römischen Provinz Moesia Superior, Budapest 1970.
- З. Николовски**, (1997) Водич низ Лапидариумот, Куманово 1997.
- А. Rizaki - I. Touratsoglou**, (2001) Mors Macedonica, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ, 139 (2000) Athenai 2001, 237-281
- T. Rizakis - G. Touratsoglou**, (1985) ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΑΝΩ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ, Athenai 1985.
- В. Соколовска**, (1986) Исар, Марвинци и Повардарјето во античко време, Скопје 1986.
- В. Соколовска**, (1987) Античка скулптура во СР Македонија, Скопје 1987.
- А. Цермановић-Кузмановић**, (1965) Неколку споменика трачког коњаника из наше земље и проблем трачког хероса, Старинар XIII-XIV, 1962-1963, Београд 1965, 113-123.
- Ж. Шевалие - А. Гербран**, (2005) Речник на симболиите, Скопје 2005.
- T. Wujewski**, (1991) Anatolian sepulchral stelaie in roman times, Poznan 1991.

Robert PETKOVSKI

**THE FUNERARY ART IN MACEDONIA AND THE DISTINCTIONS
IN THE PERIOD FROM THE 1ST TO THE 4th CENTURIES**

Summary

In spite the new tendencies in the funerary art and Rome as the center where a production of large scale steles was achieved that were above 2 meters in height, with a well-defined section for the inscription, adorned with sculptured decorative elements, and various themes like busts, the use of small rectangular steles continued on this territory . Long before the Roman arrival this stele type was distinct for Macedonia and Hellas and this practice was also pursued in the choice of themes, like the depiction of a funerary banquet, a full length figure and etc. Likewise among these themes the depiction of Heracles knot, various interweaving bands, and vases were found, and these were distinct only for the steles accomplished during the first half of the 1st century till the early 4th century in the region of the mid flow of the rivers Axios and

Strymon. Not only the vine leaf ornament, but other embellishments were special features of these distinct work-shops that prospered on this specific territory and period. These ornaments beside the decorative function were also imbued with symbolic and ethnographic significance which were components in the beliefs of the Macedonians thought the antiquity, namely the idea for eternal life and rebirth. Long after the arrival of the Romans they continued conveying the themes that were embedded in the past, but now adapting them to the taste of the new stele clients. The master stone carvers were knowledgeable of the symbolic meaning of the decorative elements, thus by no means their selection for the funerary monuments was a random choice.